

II.

A VIZEK.

a) A határ vízrajza általában.

A Tisza itteni áradmányi képlete, az ősvilág itteni tavai és folyói. — Vízmagasság az ó-korban. — A jelenkori árvízi magasság. — A régi vizek nagy száma és nagy kiterjedése határunkban és a megyében. — A régi vizek medenczéi a város belterületén és a vidéken. — Vizeink esése a határ különböző részein. — A Kakas-szék. — A pusztai vizek útja. — A Száraz-ér és vidékének esése. — A rét és vizeinek mozgása. — A belterület régi vizei.

Határunk a Tisza áradmányi képletének legnagyobb szélességére (a vásárhelyi Tiszától Battonyáig 63 km.) esik. Jóval kisebb, bár még mindig elég tekintélyes a Tisza völgy szélessége déli irányban, a merre t. i. a tiszai áradmány a marosival összeér, úgy hogy annak bősége tőlünk Ó-Bébáig mintegy 30 km.-re számítható; a mi kétségtelenül arról tanuskodik, hogy az a szöglet, melyet a Maros torkolata képezett a Tiszával s melybe határunk egy jó része is beleesik, az ős időkben víz által borított s illetve vízjárásos terület volt, melyet eleintén egy nagy tó fedett, majd később számos folyók szeldel-

tek s kisebb-nagyobb tavak borítottak, melyek üres medreit a föld felülete mutatja is. Ez ősz folyók egy része sokáig fenmaradt, s a partsabb vidékekről és a közeli és távoli magasabb helyekről szállította a szilárd anyagokat: a nagyobb vízmedrekbe és medencékbe, nálunk a Tiszába, ennek kiágazásaiba és régi tavainkba, minek bizonyága határunkban az, hogy a laza földszín minősége itt sok helyen változik s a folyók és erek fenéke a partok mostani talajától, sőt azok környezetétől is teljesen elütő földnemből áll. A Kútvölgy fenekét pl. néhol vastagon fekete homok borítja, míg partjain televény, sárga homok vagy szíkes föld található. A Hód tavának fenéke is igen változatos, annak jeléül, hogy az oda torkolló régi folyók és patakok különböző földnemeket hordtak bele s a tó partjait is több helyen elmosták. A mint azonban a nagyobb folyók mind mélyebbre ásták be magukat a földrétegekbe s ez által azok esése és gyorsasága növekedett: a felülről érkező s helyben is szaporodó víztömegek s az időnkénti áradások annál kevesebb területet borítottak el határunkon. Már az ó-korban körülbelül az volt vizeink magassága, a melyet mi magunk is a Tiszaszabályozást megelőző évtizedekből ismerhetünk; sőt az őskor későbbi részében az itteni folyamok és tavak medrei egynémely kivétellel már akkép' és azon a helyen voltak kiképezve, a Tisza vize nem állott magasabban, nem öntött el nagyobb területeket, tavainkban és laposainkban nem volt

elűtő volt azoktól, a miket ő maga körül lát és tapasztal. Csongrádmegye földét, melyhez az utóbbi századokban városunk is tartozott, különösen sok víz járta, mert a fél országból felszaporodó vizek, mint legalacsonyabban fekvő helyen, itt gyülekeztek össze és halmozódtak fel. Mint-hogy pedig a földfelületnek a víz gyorsabb elvezetésére nézve kellő esése nem volt s ilyennel maga a Tisza medre sem birt: azért a víz rendszerint ide-oda kóválygott s e közben nagy területeket borított el, melyek számát és kiterjedését maga a folyam még az által is növelte, hogy tavaszi áradások idején vizének tetemes részével medrét elhagyta s a nagy számú ereken és fokokon átsietvén, a távolabb eső lapályokat megtöltötte, másfelől pedig a likácsos, laza földön keresztül nyomulva, partjait a fakadó vizekkel szintén eltemette s roppant kiterjedésű tavakat, rétségeket, mélyen elázott sáros fenekeket létesített. Bombardi Csongrádmegye e részbeli állapotáról, mintegy másfélszáz évvel ezelőtt, ezeket írta: „A Maroson kívül, mely délfelől zárja el a megyét, még a Tisza, Körös, Kurcza, Vidra, Veker, Kórógy, Kontra, Nyálas-ér és Száraz-ér folynak itt,¹ melyek az elég téres vidéknek még száraz időjárásakor is nagy, csaknem fele részét elborítják és hasznavehetetlenné teszik, ha nagyobb esőzések miatt felduzzadnak.“

¹ Hozzátehetette volna még a Kis-Tiszát, Dong-eret, Térét, Kenyere-eret, Porgányt s a Tiszáninnen és túl levő nagyszámú állandó tavakat is.

* *Ha a merén: Iker*

Városunk belterülete maga is egy félszigeten alakult, mely csupán nyugoti irányban, Szegvár, Mindszent felé függött össze a szárazfölddel. Északról a Kis-tó és Kistó-hajlat, keletről a Kis-tó és Hódtava, délről a Pap-ere és ennek laposa, nyugotról a Kistó-ér s az ezzel összefüggött Csúcs és Hattyas tavak szakították el a többi szárazföldtől. E két utóbbi tó medrét idővel a lakosság feltöltötte s házakkal beépítette, a mint erről alább a domborzatok tárgyalásánál szó leend. A külterület általában síkság ugyan, de ezt sem egyenesnek, sem vízszintesnek mondani nem lehet, mint erről bárki könnyű szerrel meggyőződhetik, ha a vasuti töltéseknek, — melyek két irányban is keresztülmetszik területünket, váltakozó magasságait és bemetszéseit figyelemmel kíséri. Egyenes síkságot leginkább Derek-egyháza, Rárós, Újváros és Szöllős térségein s az erzsébeti és csomorkányi utak közt találhatunk; egyebütt pedig váltakozó földhátak és laposak, keresztül-kasul húzódnó földgerinczek és mélyedések, kisebb-nagyobb fensíkok és rónaságok, üres vízmedrek és halmok teszik hullámzatossá a föld felső részét. A felszín ez egyenetlenségét az őskorban itt létezett tengernyi vizek mozgásai és lerakodmányai idézték elő. A kezdetleges tavak és folyók medrein a hullámok a magasabban fekvő távolabbi helyekről is, mint csatornában húzódtak le az alacsonyabb térségre, felhasogatták és kimélyítették a lágy és átázott föld színét, mely azelőtt évezredekken át sár-tenger, nádas stb. volt, s ekkép

szabályos alakú folyókat és tavakat képeztek abban, melyek a nagyobb élő vizekkel később is összeköttetésben maradtak s vizök feleslegét kölcsönösen átadták egymásnak. Ilyen összekötő csatornák szerepét teljesítették a Maros és a Tisza közt a Száraz-ér, — a Fehér-Körös és a Tisza közt a Hajdú-völgy, Kakasszék-ér, Kút-völgy, Hód-tó nevek alatti nagy folyammeder, — az egyesült Körös és a Tisza közt a Kurcza-, Ludas-, Kenyere-ér, melyek valamennyien jórészt határunkba szállították a víztömegeket és a földszíne kiképzése végett a szilárd anyagokat.

Egyébként az újkorban a határbeli nagyobb tavak és laposak mindenikének megvoltak a maguk erei és fokai, melyeken át azok táplálkoztak, egyszersmind pedig vizök feleslegét továbbadták. Magassági s vízrajzi tekintetben a határ a történelmi időkben önmagában is jóformán egészet képez, a mennyiben Derek-egyháza és Rárós lapályairól, a pusztai nagy fensíkről s a határ többi részeiről is a vizek nagyobb része a rétre törekszik, innét pedig a Tiszába. Keletről és nyugotról pedig egy-egy folyó, t. i. a Száraz-ér és a Kórógy szegik be a területet, melyekkel a határ szomszédos részei már csak gyér kapcsolatot tartanak fen. Ez utóbbikba Mágocs és Újváros vizeit a Mágocs-ér vezeti bele, míg maga a Kórógy, mely Derékegyházát Szentestől választja el, Szegvár alatt a Kurczába s ezzel együtt a Tiszába szakad, de fölösleges vizét egy pár fok által az igen terjedelmes mederrel bíró Kék-

tóba¹ eresztette el, mely a Kenyere- és Ludas-erek és a Kontrató útján a Tiszával állott kapcsolatban. A rárósi és mindszei utak közti dülők a Kenyere-érbe, a Kenyere- és Pap-ere laposaiba, a Darvasba, a paléi és solti laposokba, a Hód tavába és a Nagyrétbe szolgáltatták a vizet. A határ északnyugoti területétől azonban az ősidőkben több névtelen ér az üres medrek tanúsága szerint a Tiszába és annak ottani laposaiba torkollott, melyek elágazásai kelet-nyugoti irányban sűrűn behálózták az ottani dülőket s a téglási és kenyerei erekkel összeköttetésben tartották. A pusztá nagyobb része az ottani tavakban és laposokban saját vízgyűjtőkkel bírt, melyek a csapadékot rendes időjárás esetén befogadták. Azok közt legtekintélyesebb a Kakasszék volt, melynek mély és széles medrei tömegtelen víznek adtak helyet. Hasonlót mondhatunk a Pósa-halomtól Sámsonig elterülő sós tavakról és Bogárzókrol, melyek egymással és a Fejértóval is összeköttetésben állottak.

Mikor azonban a légköri csapadék nagyon felszaporodott, a pusztai vizek a város felé indultak meg s egyrészt a Kakasszéken s Kút-völgyön át a csomorkányi lapost megtöltve, másik nagyobb részek pedig a Tanya-szélen összegyülekezve a Kistóhajlásba s a Czirják-éren és Sarkaj-éren át

¹ Ez még a XVI. században is nádas volt. (Körey ispán jelentése. 1499-ből orsz. Itár DL. 20884). De a múlt században már nem volt állandó víz benne.

a Hód-tavába találták természetes lefolyásukat, a mint ezt a hetvenes években s különösen 1871—72-ben ismételve láttuk, midőn e vizek tanyai földeinket elöntötték s a Hód-tava medrét — mely már néhány év óta a lakosság közt is ki volt osztva, mívelés alá vételett s jó részben befásítottatott — megtöltötték.¹ Az erzsébeti és makai úttól délre eső erek azonban nem a Czírjáknak, hanem egyenesen a rétnek lejtének. A határ északkeleti részéről csupán az Aranyad-ér hallgat a Száraz-ér felé, a többi pusztai és tanyai vizek pedig abba nem mehetnek, sem a Száraz-ér az itteni laposakba ki nem önthet, mivelhogy az érnek e vidéken mindenütt magas partjai vannak, melyek miatt az a maga vizét a makai és földéaki földeken át Lele és Batida vidékeire vezeti s a réten ereszti el, a mint azt a Száraz-ér alatt később látni fogjuk. Általában minél közelebb jutunk a Tiszához, a föld színe annál inkább esik, a mélyedések s ezekkel együtt a vizek száma és tömege annál inkább szaporodik. Magának az alacsony partok közt hömpölygő nagy folyónak nincs kellő esése, úgy hogy az e miatt jobbra-balra kanyarog, áradáskor pedig nem férvén meg a partok közt, az alacsonyabb helyeken kilép s főleg ezelőtt kilépett rendes ágyából, s a mélyedések irányát követve közel — s távolban megtöltötte a

¹ A 70-es évek általában nagyon vizesek voltak s e miatt a tó ismételt ízben elborítottatott a vadvizek által, mely bajon a csatornázással segítettek.

laposabb helyeket és földhajlásokat. Így aztán a rét leggazdagabb volt vizekben, valósággal sűrűn be volt hálózva és fedve a nagy számú erek, fokok, tavak és laposak által. A mártélyi Kutya-fenéktől kezdve a Kingéczig s a város belterületétől a Tiszáig elterülő több □-mér földnyi síkságon a szárazföld minduntalan vizekkel váltakozott. Körtvélyes, Kotacz, Rét-kopáncs, Gorzsa, Batida régi falvaink határai külön-külön szigeteket képeztek. Általában e vidék a tengernyi vizek hazája volt. Rengeteg nádasok, vizenyős és ingoványos rétségek, sárfenekek terültek itt el s ezek és a száma nélküli fokok és erek közt a hátságosabb helyek és halmok, a mezők és legelők, mint kisebb-nagyobb szigetek tűntek fel, melyek egy részéhez csak a helylyel alaposan ismerősök juthattak el veszély nélkül. Jelentékenyebb vizek voltak nyugotról kelet felé számlálva a Kenyere-ér, a Kendertó, Pap-ere, Tére, Hód vize, Gyuló-ér, Sártó, Kopáncsi sík, Katra-ér, Szöllő-ér, Batidai-ér, Gatyás-ér, Antalics-ér, Csalányos-ér, Porgány, Kövesd-ér, és a Batidai-sík stb. Ezek egymással összeköttetésben állva, egymásnak adták a vizet, mely tehát bennök többé-kevésbé folytonos, bár igen lassú mozgásban volt, úgy hogy nagyobb részöket e miatt egyformán lehetett tónak vagy érnek nevezni. Maga a Hód tava sem volt elkülönítve a többi réti vizektől s csak egy részét képezte annak a kacsaringós nagy víz hálózatnak, melyhez a többi réti vizek is tartoztak s folytatását a szint' oly széles Gyulóban, Gatyásban, Antalicsban, Csalányos-

ban és Kövesdben találta, melyekből közvetve vagy közvetlenül a mindnyájánál szélesebb s igazi tó alakjával bíró Batidai-sík, Kopáncsi-sík és Sártó ágaztak ki. E nagy víztartókba szolgáltatva a határ északkeleti része is a csapadékvizet s ezeken a csatornákon takarodott az el a Tiszába. Mikor pedig ez megáradt, ugyan ezeken nyerte a rét a maga táplálékát s látta el vízzel a legtávolabbra eső nagy kanyart, a Hód tavát is, a mint azt kicsinyben az 1887-dik év nyarán saját szemeinkkel láthattuk, mikor t. i. a kis-tiszai zsilip bedőlván, a már évtizedek óta kiszárított és mívelés alatt levő rétet és a Hódtó fenekét a vasút-töltés által nem védett részeken a hullámok ismét elborították.

A város mostani belterületének tetemes részét hajdan szintén víz fedte. Északnyugotra a III. kerületben terült el a Hattyas-tó, 10—12 utca helyén, ettől keletre az V. kerület helyén a Csúcs-tó, a melynek fenekére már 18—20 utca van telepítve. E két terjedelmes tó vize a Szentesi-utca közepe táján hajdan összeköttetésben állott egymással, a mit a fenék magasságok azonossága igazol. A Csúcs vize a Szarvas alá lekanyarodott s a János-téren a város északkeleti részét hasító Kistó-érrel egyesülve a Bocskay-utczán át, melyet csak 1880-ban töltöttek fel egészen, a Hód tavába torkollott. A város nyugoti részének külön vízgyűjtője volt a királyszéki laposban, melyen újabban nyolcz utca létesült. Ez a Czitek-fokon át közlekedett a Hód tavával, a mint ezt 1881-ben

láttuk, midőn e részt a csapadék-vizek elborítással fenyegetvén, a lakosság a Tarján-végnél önhatalmúlag elvágta a gátat s a víz az akkor már művelés alatti tó-fenekbe lefolyt. Általában a csapadék szülte belvizek a város bel- és külterületét minden időben csáknem olyan veszélylyel fenyegették, mint a Tisza hullámai. Mely helyzet csak legújabbán orvosoltatott meg a pusztai rekeszes, a száraz-éri, hódtaivi és réti csatornák létesítése által.

Ekkép' előadván általánosságban határunk vízrajzát — most már áttérhetünk egyes vizeink tüzetes ismertetésére:

b) A folyók.

A Tisza. — Ennek régi gátjai, áradásai és legújabb szabályozása. — A szabályozás veszélyei. — A hullámtér. — Az ármentesítés eszközei, hátrányai és hasznai. — A többi, régen úgynevezett folyók.

Egyetlen nagy, létező folyóvizünk a Tisza.¹ Ez köztudomás szerint a máramarosi hegyekből ered s a Dunába szakad. Mint itteni folyó először I. Géza királynak a garan-szent-benedeki

¹ A Tisza elnevezéseinek történetét Révész Imre (Etel laka), újabbán és kimerítőbben Ortvay (Magy. orsz. régi vízrajza II. 252. s köv. II.) és az Arch. Közlemények (X. III. 35 s köv. lapok) adják. De a legfontosabb adatokat és tévesztéseket az ó-korból már Mannert (Geographie